

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Üldkeeleteaduse osakond

Margot Möller

KORPUSPÕHINE VIHA METAFOORIDE UURIMINE

Bakalaureusetöö

Juhendaja Ann Veismann

Tartu 2013

Sisukord

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	3
1. MÕISTEMETAFOORITEOORIA	5
1.1. TEOORIA ARENG.....	5
1.2. MÕISTEMETAFOORI OLEMUS	6
2. MÕISTEMETAFOORIDE UURIMINE	8
2.1. ANDMEKOGUMISMEETODID	8
2.1.1. Traditsiooniline meetod	8
2.1.2. Korpuspõhised meetodid	9
2.2. METAFORSE VÄLJENDI ERISTAMINE	12
3. VIHA METAFORSED MÜSTRID EESTI KEELES	13
3.1. ANDMED	13
3.2. ANALÜÜS.....	13
3.2.1. Viha metaforsete mustrite lähtevaldkondade süsteem eesti keeles.....	14
3.2.2. Viha metaforsete mustrite jaotus eesti keeles.....	16
3.2.3. Koguja kujutuse jaotus.....	23
3.3. VÕRDLOS VARASEMA EESTI KEELE VIHA METAFORIDE UURIMUSEGA	25
3.3.1. Lähtevaldkonnad, mis esinevad ainult varasemas uurimuses	26
3.3.2. Lähtevaldkonnad, mis esinevad ainult käesolevas uurimuses	27
3.3.3. Lähtevaldkondade jaotuse võrdlus	29
3.3.4. Kogejakujutuste võrdlus.....	31
3.3.5. Järeldused	32
KOKKUVÕTE	34
KIRJANDUS	37
SUMMARY	40

Sissejuhatus

Bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida viha metafoore eesti keeles. Töö paigutub kognitiivse keeleteaduse raamistikku ning lähtub mõistemetafooriteooriast.

Mõistemetafoorid on heaks aluseks emotsioonide uurimisele, kui lähtuda George Lakoffi ja Mark Johnsoni arusaamast, et metafoorid on mõtlemise, mitte keele elemendid (Lakoff, Johnson 2011: 35) – emotsioonimetafoorid ei peaks paljastama mitte ainult seda, milliseid sõnu ja väljendeid oma tunnete kohta kasutame, vaid ka seda, kuidas neist mõtleme. Töö uurimisobjektiks on valitud just nimelt viha metafoorid mitmel põhjusel. Ühelt poolt on lähtutud praktilistest kaalutlustest: viha metafoore on eesti keeles varemgi uuritud, mis annab võimaluse tulemusi võrrelda. Olemuslikum põhjus on aga, et viha kuulub pea kõigi käsitletute järgi põhiemotsioonide hulka, mida tuuakse eri allikates välja kolm kuni üksteist (Plutchik 1994: 57), kuigi põhiemotsioonide määramiseks võib olla kasutatud erinevaid kriteeriume ning enamasti ei pöörata tähelepanu emotsiooninimede tähendusnihetele eri keelte vahel (Wierzbicka 1998: 3–4). Ühtlasi on viha ilmselt kõige enam kognitiivse keeleteaduse raames uuritud emotsioon (Kövecses 2000: 21), millega on paljudes keeltes tegeletud ka mõistemetafooriteooria kaudu.

Eesti keeles ei ole aga viha ja viha metafoorid kindlasti veel üleuuritud. Viha metafooride ja emotsioonisõnavaraga on tegelenud nt Ene Vainik (2006), viha metafooridega Haldur Õim (1999), psühholoogia poolelt on emotsioone ja ka metafoore uurinud Jüri Allik (1997). Eestikeelseteks emotsioonide põhিনিimetusteks on Ene Vainiku magistritöö järgi *viha*, *rõõm*, *armastus* ja *kurbus*, millest *viha* on kõige esilduvam (Vainik 2001: 59). Seega osutub viha eestlaste jaoks prototüüpseks emotsiooniks ehk emotsioonikategooria parimaks näiteks (Vainik 2002: 79).

Sõna *viha* vastab lisaks esilduvusele ka teistele põhisõnavara kriteeriumidele, milleks on morfoloogiline lihtsus, põhitasandi objekti või nähtuse tähistamine teadmiste struktuuris ja kasutatavus kõigis kontekstitüüpides (Sutrop 2000: 119–120), kuid *viha* ei vasta põhisõnavara algupärasuse kriteeriumile. Sõna *viha* on tähistanud ning tähistab ka praegu maitset 'mõru, kibe'. On võimalik, et varem on see tähendanud veel söödamatust, mis hõlmab nii ebameeldivat maitset kui ebameeldivaid tagajärgi, nt

kõhuvalu. Et maitseelamuse tähendus emotsiooninimes *viha* veel praegugi keelekasutajate alateadvuses alles on, näitab selliste väljendite kasutus nagu *ütleksapiselt, mõrult*. (Vainik 2005: 269–270)

Kuna bakalaureusetöö empiirilises osas kasutatakse eesti keele metafooride uurimises uudset andmekogumismeetodit, on just prototüüpse emotsiooni metafoorid loogiline teema, millest uuringut alustada.

Töö eesmärgiks on näidata, et korpuslingvistiline eesti keele mõistemetafooride uurimine on võimalik, ning täpsemalt, et metafoorse mustri analüüsi abil saab tuvastada ka selliseid mõistemetafoore, mida varasemates uurimustes fikseeritud ei ole. Töö empiirilise osa tulemusi võrreldakse Ene Vainiku ja Anneli Veldi uurimuse „Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles“ tulemustega. Kahe uurimuse võrdluse põhjal püütakse välja selgitada, millised on kõige olulisemad viha kohta kasutatavate metafooride lähtevaldkonnad ning millisena kujutatakse viha kogejat.

Töö on jagatud kolmeks peatükiks, millest esimesed kaks tutvustavad töö teoreetilisi lähtekohti ning kolmas sisaldab läbi viidud empiirilist uurimust ja selle võrdlust varem eesti keele viha metafooride kohta tehtud uurimusega. Esimeses peatükis antakse ülevaade mõistemetafooriteooriast ja selle arengust. Teises peatükis vaadeldakse viise, kuidas mõistemetafoore varem uuritud on, muu hulgas kirjeldatakse metafoorse mustri analüüsi, mis on ka selle töö empiirilise osa meetodiks. Kolmas peatükk keskendub empiirilisele uurimusele „Viha metafoorsed mustrid eesti keeles“. Selles peatükis esitatakse uurimuse tulemused: viha metafooride süsteem ja jaotus ning kogeja kujutuse jaotus. Metafoorsed laused pärinevad eesti keele koondkorpusest, nende leidmiseks on kasutatud meetodit, mida Anatol Stefanowitsch on nimetanud *metafoorse mustri analüüsiks*. Meetodit tutvustatakse lähemalt peatükis „Korpuspõhised meetodid“. Kolmandas peatükis tutvustatakse ka Vainiku ja Veldi uurimust ning tulemusi võrreldakse, et jõuda täpsema eesti keele viha metafooride kirjelduseni. Arutletakse selle üle, mis võiks olla olulisimate viha ja kogeja metafooride aluseks.

1. Mõistemetafooriteooria

Mõistemetafooriteooria on üks sellistest käsitlustest, mis tõi keeleteaduses kaasa paradigmamuuutuse ning mis on kognitiivses keeleteaduse jätkuvalt väga aktuaalne. Alates teooria esmakirjeldusest on seda palju arendatud ja täpsustatud, kuid ka selle algideed ei ole kaotanud olulisust.

1.1. Teooria areng

Esimesena pakkus metafoori mõistelisuse idee välja Michael Reddy 1979. aastal. Varem oli metafoori peetud vaid ilukirjanduse nähtuseks, Reddy aga tõstatab kanali- ehk torumetafoori käsitlevas artiklis esmakordselt teema, et igapäevane suhtluskeel võib olla metafoorne. (Tragel 2002: 275) Selle metafoori järgi on keel kanaliks, mille kaudu inimesed oma mõtteid teistele *saadavad* – ideed *pakitakse* sõnadesse ning kuulaja saab need sealt *lahti harutada* (Reddy 1980: 286–290).

Mõistemetafooriteooria loojaks peetakse siiski George Lakoffi, kes sellest tervikliku teooria välja arendas. Mõjukaim sellealane teos on Mark Johnsoniga kahasse kirjutatud „Metafoorid, mille järgi me elame“, mis esmakordselt ilmus aastal 1980. Teooriat on hiljem oluliselt edasi arendanud nt Zoltán Kövecses, kes on avaldanud mitu metafooriteooriaraamatut, sh emotsioonimetafooridest.

Mõistemetafooriteooria keskmeks on arusaam, et metafoor ei ole pelgalt poeetilise kõne juurde kuuluv kujund või kaunistus, vaid tavaline igapäevase keelekasutuse nähtus. Lakoffi ja Johnsoni (2011) järgi ei ole metafoorsus mitte keele, vaid mõtlemise komponent. Inimese mõtlemisele aluseks olev mõistesüsteem on suuresti metafooridele rajatud, mõistesüsteem aga juhib kogu meie mõtlemist ja käitumist, kuigi on miski, millest inimene ise reeglina teadlik ei ole. (Lakoff ja Johnson 2011: 35) Me kasutame metafoore, et kontseptualiseerida abstraktseid nähtusi, mida inimhõõistus otse haarata ei suuda, konkreetsemate kaudu.

Lakoff ja Johnson lähevad veelgi kaugemale, väites, et metafoorid, mida kasutame, suunavad otseselt seda, kuidas käitume. Näiteks toovad nad väljamõeldud kultuuri, milles vaidlusi ei käsitleta sõjana, nagu seda enamasti Lääne kultuurides tehakse, vaid hoopis tantsuna. Lakoff ja Johnson arvavad, et sellises kultuuris kogeksid

inimesed vaidlusi teistmoodi, et nad ka vaidleksid teisiti ning et meile ei paistaks selline arvamuste vahetamine üldsegi vaidlusena. Metafoorid ja mõtlemine mõjutavad seega teineteist – me räägime vaidlusest sõja terminites, sest sellisena me seda ette kujutame, kuid see, et kasutame sõjametafoore, suunab ka meie käitumist vaidluses. (Lakoff ja Johnson 2011: 37–38) See tuleneb metafoori süsteemsusest, mis ühelt poolt lubab meil mõista mingi domeeni üht osa millegi muu kaudu, kuid teisalt ka varjab meie eest selle domeeni teisi tahke. Eeltoodud näite puhul tähendab see, et kui mõistame vaidlust lahingu kaudu, siis võib see meie tähelepanu kõrvale juhtida selle sihtvaldkonna teistelt aspektidelt, nt vaidluse kooperatiivselt poolelt. (Lakoff ja Johnson 2011: 42) Metafoori võimet mõtlemist kujundada märkis ka Michael Reddy. Reddy arvates kujutab kanalimetafoor endast ka üldist mõttemalli, mis võib inimesi valele teele viia. Ta juhib tähelepanu sellele, et mõte ei saa asuda kuskil mujal kui inimese mõistuses, seega ei tohi massimeedia arengu ja sõnumite rohkuse juures unustada inimest, kes saab olla ainus kultuuri ja ideede allikas ning asupaik. (Reddy 1980: 306–310)

1.2. Mõistemetafoori olemus

Kognitiivse keeleteaduse raames on metafoori defineeritud kui ühe kontseptuaalse valdkonna mõistmist teise valdkonna kaudu. Näiteks räägime ja mõtleme elust kui teekonnast, mis kulgeb läbi ruumi ning mille käigus tuleb ületada takistusi. Samuti mõistame armastust kui teekonda, millel tuleb edasi liikuda, vahel eksitakse teelt ning satutakse ristteedele, vahel tuleb kaaslasest eraldi edasi liikuda. Teooriatest mõtleme sarnaselt hoonetega, ideedest sarnaselt toiduga. Vaidlusi mõistame aga nagu sõda, mida saab võita või kaotada, milles on vastased ja strateegiad. (Kövecses 2010: 3–7)

Metafoori sisu esitatakse tavaliselt lihtsustatuna järgmiselt: KONTSEPTUAALNE VALDKOND A ON KONTSEPTUAALNE VALDKOND B. Tuleb eristada mõistemetafoori ning metafoorset keelelist väljendit, mis ongi metafoori kaks poolust. Metafoorne väljend on metafoori vormiline pool ehk sõnad või muud keeleüksused, mis pärinevad konkreetsema valdkonna sõnavarast. Nt kõik väljendid, mis käivad elu kohta, aga pärinevad teekonda kirjeldavast sõnavarast, on metafoorsed keelelised väljendid, millele vastab mõistemetafoor ehk selle väljendi kontseptuaalne tähendus ELU ON TEEKOND. (Kövecses 2010: 4)

Mõistemetafoori ja konkreetse metafoorse keeleväljendi vahel toimib suhe, nn *metafoorne vastendus (mapping)*, mis näitab, milline üldine mõistemetafoor peitub konkreetse väljendi taga. (Stefanowitsch 2004: 137) Kapiteelkirja kasutamine mõistemetafooride nimetamisel näitabki, et sellist konkreetset sõnastust keeles ei esine, vaid see on aluseks kõigile väljenditele, mis seda mõistemetafoori sisaldavad (Kövecses 2010: 4).

Erinevate autorite kirjutistes esineb terminoloogias väikeseid erinevusi. Selguse huvides olgu öeldud, et selles töös kasutatakse sõna *mõistemetafoor*, viitamaks kapiteelkirjas esitatavatele kontseptuaalsetele tähendustele, nt ELU ON TEEKOND. Terminit *metafoorne väljend* kasutatakse tekstikorpusest pärit lausetes esinevatele metafoorsetele sõnalistele väljenditele. *Metafoorne lause* aga tähistab tervet tekstikorpuses esinevat lauset, milles esineb metafoor. Lisaks kasutatakse kõige üldisemat terminit *metafoor*, millega tähistatakse mõistemetafoori ja metafoorse väljendi tervikut.

Mõistemetafoor koosneb kahest poolest: allik- ehk lähtevaldkond (*source domain*) ja sihtvaldkond (*target domain*) (eestikeelsed terminid: Erelt jt 2003). Allikvaldkonda kuulub konkreetsem nähtus, mille kaudu abstraktset nähtust kontseptualiseeritakse, näiteks TEEKOND. Sihtvaldkonnas aga asub abstraktne nähtus, nt ARMASTUS, mida metafoori kaudu mõistetakse. (Kövecses 2010: 4) Abstraktsema tähendusvälja ehk sihtvaldkonna sõnu ei pruugi igas metafoorses väljendis esineda, nt väljendite *ta läks põlema* või *ta läks keema* puhul võib aimata, et tegemist on mõistemetafooriga VIHA ON KUUMUS, kuigi puuduvad vihale viitavad sõnad.

Mõistemetafoorid on käesoleva töö jaoks kesksed. Vähem tähelepanu pööratakse konkreetsele keelelisele väljendustele, kuna eesmärgiks on uurida eelkõige seda, kuidas metafoorid meie mõtlemist väljendavad (ning ehk ka kujundavad).

2. Mõistemetafooride uurimine

2.1. Andmekogumismeetodid

Anatol Stefanowitsch on toonud välja põhjuseid, miks metafooriuurimine on metoodiliselt keerukas. Esiteks peab uurija suutma eristada metafoorsed väljendid konkreetsetest, see nõuab head intuitsiooni. Teine raskus selle uurimisvaldkonna juures puudutab andmete hankimist. Keeruliseks muudab selle asjaolu, et metafoorsed vastendused ei ole seotud konkreetsete sõnade või väljenditega ning neid ei saa seega otse tekstist eraldada. (Stefanowitsch 2004: 137) Mõistemetafoore peetakse eelkõige mõtlemise, mitte keele nähtuseks – need põhinevad meie üldisel võimel mõista üht asja või nähtust teise kaudu ning ei ole seega olemuselt keelelised. (Stefanowitsch 2007b: 64) Järgnevalt vaatlen olulisemaid mõistemetafooriuurimise meetodeid.

2.1.1. Traditsiooniline meetod

Metafooride uurimise eesmärgiks on leida üldised vastendused, mitte keskenduda konkreetsetele keelelistele väljenditele. Seetõttu on traditsiooniliselt olnud võimalik teha metafooriuurimusi introspektiivselt või leides näiteid vaatluse teel. (Stefanowitsch 2007b: 64) Selliste uurimuste eesmärgiks on välja selgitada, millised vastendused keeles esinevad. Samalaadse meetodiga on eesti keele kohta uurimuse teinud nt Kristel Algvere (2011). Oma bakalaureusetöös uuris Algvere mõtlemise kohta käivaid metafoore eesti keeles, kasutades selleks fraseoloogiasõnastikku, sünonüümisõnastikku ja tesaurust. Töö empiirilise osa eesmärgiks oligi kaardistada eesti keeles olemasolevaid mõtlemise kohta käivaid metafoore, kusjuures töö ei pretendeerinud sellele, et kõiki mõistemetafoore üles leida.

Eelnimetatud traditsiooniline meetod on uurimiseks piisav, kui soovitakse leida, millised vastendused on keeles olemas. Sellest jääb aga väheks, kui soovitakse süsteemselt uurida mingit konkreetset vastendust või konkreetset siht- või allikvaldkonda. Olulisim on, et selline meetod ei võimalda tulemusi loendada, et välja selgitada mingi valdkonna keskseid metafoore. Kõik tulemused on introspektiivse või vaatluspõhise meetodi puhul võrdsed. (Stefanowitsch 2007b: 64)

2.1.2. Korpuspõhised meetodid

Korpuslingvistika on areneva suunana üha enam populaarsust kogunud. Seda kasutatakse palju leksikaalsemantika ja grammatika, samuti morfoloogia ja fonoloogia uurimiseks. Korpuspõhise metafooriuurimise juures aga tuleb ette raskusi, mida on toonitanud A. Stefanowitsch: suurim probleem tuleneb sellest, et korpuslingvistika põhiüksuseks on sõna või sõnaühendid, metafoorid aga ei ole seotud konkreetsete sõnadega. On koostatud uurimusi, mille jaoks andmed on korpusest eraldatud käsitsi, kuid sel viisil jääb korpus oluliselt väikesemaks. Vähendatud andmehulga kohta ei ole võimalik teha statistilist analüüsi ning, mis veelgi olulisem, küsitavaks muutub ka andmete representatiivsus ning üldistatavus. (Stefanowitsch 2007a: 1–2) Siiski on leitud ka võimalusi, kuidas andmete kogumist automaatsemaks ja andmehulki suuremaks muuta. Neid võib jagada kaheks üldiseks suunaks: allikvaldkonna- ja sihtvaldkonnapõhiseks lähenemiseks. Pikemalt peatun sihtala-põhisel lähenemisel, mida esindab Anatol Stefanowitschi väljatöötatud metafoorse mustri analüüs, mis on minu bakalaureusetöö empiirilise osa aluseks.

2.1.2.1. Allikalapõhine lähenemine

Seda lähenemist on tutvustanud ja kasutanud Alice Deignan, näiteks artiklis „Corpus-based research into metaphor“, kus ta uurib sõnade *heated* ja *deep* kasutust inglise keele metafoorsetes konstruktsioonides. (Deignan 1999: 181–184)

Lähenemise teeb lihtsasti kasutatavamaks asjaolu, et kõik metafoorsed väljendid sisaldavad mingeid leksikaalseid üksusi allikalast, kuigi kõigis ei ole olemas sihtala sõnavara. (Stefanowitsch 2006: 6) Näiteks lauses *Ta on tuntud oma vallutuste poolest*, mis esindab mõistemetafoori ARMASTUS ON SÕDA, on olemas allikala sõna *vallutus*, mis viitab sõjale, kuid puudub armastuse kohta käiv leksikaalne üksus. (Stefanowitsch 2006: 8) Et igas metafooris on olemas allikala sõnavara, on vaja vaid valida sobiv üksus või üksused ning neid korpusest otsida. Seejärel tuleb eraldada metafoorsed väljendid mittemetafoorsetest, sageli käsitsi. Leitud metafoore on juba võimalik loendada ning analüüsida. (Stefanowitsch 2006: 6)

Niisiis lubab see uurimisviis leida, milliste sihtalade kohta ning mil viisil on teatud allikala kasutatud, näiteks kuidas ja milliste valdkondade mõistmiseks kasutatakse sõja

termineid või milliseid emotsioone seostatakse kuumuse ja tulega. Uurijale võivad aga huvi pakkuda ka sihtalad, näiteks milliste metafooride kaudu räägitakse armastusest või millised vastendusi kasutatakse erinevate emotsioonide mõistmisel.

2.1.2.2. Sihtalapõhine lähenemine ja metafoorse mustri analüüs

Metafooride uurimine sihtala kaudu on keeruline, kuna alati ei sisalda metafoorsed väljendid sihtala sõnavara. Seetõttu on sihtala-põhist korpuslingvistilist metafooriuurimist peetud peaaegu võimatuks. Omapärase võimaluse on leidnud Anatol Stefanowitsch. Artiklis „Words and their metaphors: A corpus-based approach“ (Stefanowitsch 2007) tutvustab ta enda loodud meetodit, metafoorse mustri analüüsi, mida rakendab ka empiirilises uurimuses emotsioonimetafooride kohta.

Kõik metafoorid ei sisalda sihtala sõnavara, kuid mõned siiski sisaldavad. Näiteks laused *Tema kriitika tabas sihtmärki* ja *Ma tegin tema argumendid maatasal*¹, mis esindavad mõistemetafoori VAIDLUS ON SÕDA, sisaldavad sõnu nii sihtalalt (*kriitika* ja *argumendid*) kui allikalalt (*sihtmärk* ja *maatasa tegema*). Sellised metafoorid kuuluvad Stefanowitschi järgi omaette rühma, ta nimetab neid **metafoorseks mustriks**. Nendel põhinebki metafoorse mustri analüüs. Selleks valitakse üks või mitu sõna sihtalast, nt *kriitika*, *argument*, *väide*, kui uuritakse sihtvaldkonda VAIDLUS. Või *viha*, *õnn* või *rõõm*, kui uuritakse nende emotsioonide kohta käivaid metafoore. Valitud sõnu otsitakse korpusest, saadud tulemustest eraldatakse metafoorsed väljendid ning analüüsitakse neid. (Stefanowitsch 2007: 65–66) Loomulikult võimaldab see meetod leida ja analüüsida ainult üht osa kõigist metafooridest, kuid Stefanowitsch üritab tõestada, et see osa on piisav mõistemetafooride analüüsiks ja üldistusteks. Toon tema selgitustest välja viis punkti, miks metafoorse mustri analüüs kasulik on.

1. See võimaldab tulemusi loendada, statistiliselt analüüsida ning selgitada välja konkreetsete metafoorsete mustrite olulisus valitud valdkonna jaoks. Kui leksikaalne üksus on hästi valitud, on võimalik teha üldistusi ka nende taga peituvate mõistemetafooride tähtsuse kohta keeles. (Stefanowitsch 2007: 66)

¹ Näitelaused selles peatükis on kohandatud Stefanowitsch 2007 põhjal.

2. See lihtsustab analüüsi. Nimelt, metafooride puhul, milles puudub sihtala sõnavara, on tihti raske kindlaks teha, millise konkreetse valdkonna kohta see käib. Näiteks eelmainitud lause puhul *Ta on tuntud oma vallutuste poolest* on keeruline eristada, kas sihtalaks on ARMASTUS, IHA, SEKSUAALSUHTED vm. Metafoorsete mustrite puhul sellist raskust ei esine, kuna sihtala on konkreetselt sõnastatud. (Stefanowitsch 2007: 66–67)
3. Metafoorse mustri analüüs ei võimalda mitte ainult leida vastendused üldiste valdkondade vahel, nagu VAIDLUS ON SÕDA, vaid see annab informatsiooni ka nende valdkondade allüksuste kohta, nt, et ARGUMENDID ON RAKETID. (Stefanowitsch 2007: 67–68)
4. Ühes metafoorses mustris võib esineda korraga rohkem kui kaks valdkonda ja seega rohkem kui üks metafoor. Näiteks lauses *Tema silmad täitusid kurbusega* võib eristada kaht metafoori: EMOTSIOONID ON VEDELIKUD ja ORGANID ON KONTEINERID. Sõna *täituma* esindab kaht allikala: KONTEINER ja VEDELIK. Ka sihtalasid on kaks: sihtala EMOTSIOONID esindab sõna *kurbus*, sihtala ORGANID aga *silmad*. (Stefanowitsch 2007: 69)
5. Metafoorse mustri analüüsi abil on võimalik teha keeltevahelisi võrdlusi, kasutades tõlkevasteid. (Stefanowitsch 2007: 69) Näiteks on Stefanowitsch ise teinud uurimuse õnne ja rõõmu metafooridest saksa ja Ameerika inglise keeles (2004), milles ta jõudis järeldusele, et Ameerika inglise keeles nähakse õnne kui midagi, mida inimene jahib, samas kui saksa keele kõnelejate jaoks on see miski, mida loodetakse leida. Sellest võib järeldada, et ameeriklased näevad oma rolli õnne saavutamisel aktiivsemana kui sakslased.

Stefanowisch on näidanud, et metafoorse mustri analüüs on meetod, mis võib metafooride analüüsile palju juurde anda. Eesti keele metafooride uurimiseks ei ole seda veel kasutatud, seepärast on minu bakalaureusetöö eesmärgiks välja selgitada, mida selle meetodi rakendamine eesti keele metafooride uurimisele juurde anda võib.

2.2. Metafoorse väljendi eristamine

Mõistemetafooride olemasolu kinnitamiseks on kõigepealt tarvis leida metafoorsed väljendid, mis neile osutavad. Et arendada välja ühtset kriteeriumide süsteemi, mille järgi metafoorseid väljendeid otsestest eristada, loodi uurijate rühmitus nimega Pragglejaz, kes 2007. aastal andis välja nn metafooride identifitseerimise protseduuri (MIP) (Steen jt 2010: 165–166):

1. Lugeda läbi terve tekst, et saada üldine arusaam selle tähendusest.
2. Määrata selle leksikaalsed üksused:
3. a) iga leksikaalse üksuse jaoks määrata selle tähendus kontekstis, võtta arvesse üksusele eelnevat ja järgnevat teksti.
b) iga leksikaalse üksuse puhul teha kindlaks, kas sellel võib mõnes teises kontekstis olla elementaarsem tänapäevane tähendus. Põhitähendused on enamasti
 - konkreetsemad (need tähistavad asju, mida on lihtsam ette kujutada, näha, kuulda, tunda, haista ja maitsta),
 - seotud kehaliste tegevustega,
 - täpsemad (vastandina ebamäärasele),
 - ajalooliselt vanemad.

Põhitähendused ei pruugi olla leksikaalse üksuse kõige tihedamalt kasutatavad tähendused.

4. Kui jah, siis märkida leksikaalne üksus metafoorseks. (Pragglejaz Group 2007: 3)

Käesoleva bakalaureusetöö empiirilise osa läbiviimisel on Pragglejazi soovitusi kuulda võetud, kuigi nii detailselt, nagu eelnevalt kirjeldatud, seda protseduuri läbi viidud ei ole. MIP oli abiks vahepealsetel juhtumitel, mille juures metafoorsuse tuvastamine eriti keeruline oli. Väljendite vanust kõigil juhtudel ei arvestatud, järgides Steeni jt (2010: 176–178) tähelepanekut, et ajalooliselt vanemad väljendid ei pruugi alati olla konkreetsemad ning kui selline olukord esineb, tuleks esmaseks pidada siiski konkreetset, mitte vanust.

3. Viha metafoorsed mustrid eesti keeles

Järgnevalt kirjeldan bakalaureusetöö raames läbi viidud uurimuse käiku ja tulemusi.

3.1. Andmed

Uuringu jaoks andmete kogumisel on lähtutud eelkirjeldatud metafoorse mustri analüüsist. Et uurida emotsiooni viha kohta kasutatavaid metafoore, ongi korpuseotsinguks valitud just lemma *viha*. Materjal on pärit eesti keele koondkorpusest. Korpuseotsing on tehtud Keeleveebi keskkonnas, kuna seal on võimaldatud otsing lemma kaudu.

Valim koosneb 1500 lausest, millest 500 lauset esindavad ilukirjandust 500 ajakirjanduskeelt, ning 500 uut meediat. Ajakirjandustekstid pärinevad Postimehe ja Eesti Päevalehe 1995–1998 aasta numbritest, kumbki ajaleht on esindatud 250 lausega. Uue meedia lausetest 250 on pärit kommentaaridest ning 250 jututubadest. Eesti keele koondkorpuses olevad ilukirjandustekstid on pärit aastast 1990 kuni tänapäevani.

3.2. Analüüs

Valimi 1500 lausest oli metafoorseid umbes kolmandik, nimelt 503 lauset. Tulemust, et umbes kolmandik lausetest on metafoorsed, on saadud teistegi keelte, nt inglise keele kohta (Stefanowitsch 2007: 71–73). Neist 503 lausest 466-s esines metafoor, mida võis pidada viha kohta käivaks. Ülejäänud 37 metafoorset väljendust olid üldisemad, mille tähendust võiks analüüsida kui EMOTSIOONID ON FÜÜSILISED OBJEKTID. Nende hulka kuulusid laused, milles öeldi, et viha on *suur*, *väike*, *varjatud* või *nähtav*, see *kandub* ühelt inimeselt teisele, *haihtub* või seda käsitletakse kui füüsilist objekti. Sellised metafoorsed väljendid jäävad edasisest analüüsist kõrvale kui liiga üldised.

Tekstižanrite vahel olulisi erinevusi ei esinenud. Metafoorsed laused jaotusid žanrite kaupa järgmiselt: ajakirjandustekstides 162, ilukirjanduses 164 ja uues meedias 140. Uue meedia veidi vähesemat metafoorsust võib seletada eelkõige sellega, et jututubade lausungid, mis saavad korpuses ajakirjanduse ja ilukirjanduse lausetega võrdse staatuse,

on tihti väga lühikesed, nt 11 lausungit koosnevad vaid kahest sõnast ja 24 lausungit kolmest sõnast. Samuti puudub paljudes lausungites öeldis.

Lausete analüüs alates väljaselgitamisest, mis on metafoorne, kuni metafooride kategoriseerimiseni, oli selle töö kõige mahukam ja keerulisem osa. Lausete kogumine korpusest toob kaasa suurema objektiivsuse kui oleks ainult introspektiivse meetodi abil läbi viidud uurimisel, kuid metafooride kategoriseerimisega kaasneb siiski teatav subjektiivsus, millest ei ole võimalik täielikult vabaneda. Metafoorsete lausete eraldamisel oli abi MIP-st, kuid nende kategoriseerimisel tuleb siiski lähtuda oma keelevaistust ja teoreetilistest teadmistest.

Olen püüdnud arendada uurimuse analüüsi võimalikult täpseks, et see ühtiks paljude lugejate keeletajuga. Selleks olen kategoriseerimisel ka mitmelt inimeselt nõu ja arvamust küsinud. Arvestatud on ka Zoltàn Kövecsesi uurimuse kategorisatsiooni ning Stefanowitschi kriitikat sellele. Käesolevas analüüsis olen püüdnud vältida kitsaskohti, mis esinesid varasemates töödes.

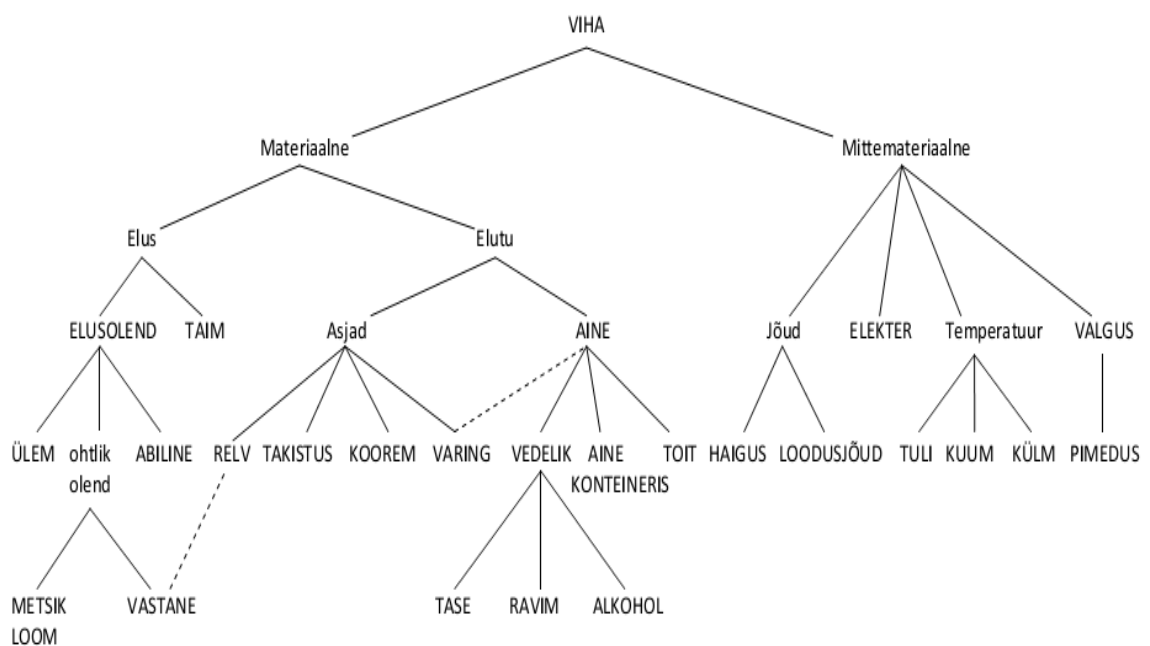
3.2.1. Viha metafoorsete mustrite lähtevaldkondade süsteem eesti keeles

Selles alapeatükis vaatlen, kuidas kujutatakse eesti keele metafoorsetes mustrites viha. Kuna VIHA metafoorides kasutatavad lähtevaldkonnad on väga erineva üldisuse astmega, ei oleks mõistlik esitada neid vaid lineaarselt, nagu on teinud Stefanowitsch (2007b: 74–76) ja Kövecses (1998: 129). Selle asemel on need selguse huvides paigutatud süsteemi, mida kujutab joonis 1. Lähtevaldkondade skemaatiline esituslaad on üle võetud Vainiku ja Velti uurimusest (2006: 112). Vainiku ja Veldi uurimus on käesoleva töö tegemisel olnud oluliseks eeskujuks ka mitmesugustes üldisemates aspektides. Käesolevas töös esitatavad viha metafooride lähtevaldkonnad on aga esildunud andmestikust, ilma et neid oleks varasema uurimuse alusel otsitud.

Oluline on märkida, et need elemendid, mis on joonisel märgitud kapiteelkirjas, on VIHA kohta kasutatud metafooride lähtevaldkonnad, samas kui väiketähtedega kirjutatud sõnad ei esinda metafoore. Näiteks *asjad* on üldnimetus lähtevaldkondadele RELV, TAKISTUS, KOOREM ja VARING, kuid ei ole leitud väljendeid, mis esindaks mõistemetafoori VIHA ON ASJAD, kuna see on liiga üldine. *Asjad* on üldnimetusena välja toodud vaid skeemi selguse huvides. Samas VEDELIK, mis on sarnaselt eelmisele näitele

ülenimetus, mille alakategooriateks on TASE, RAVIM ja ALKOHOL, on ka ise metafoori allikvaldkonnaks, st eksisteerib ka mõistemetafoor VIHA ON VEDELIK. Metafooride täpsus on erinev: mõnest metafoorsest väljendist selgub vaid, et viha mõistetakse vedelikuna, nt see *keeb*, *voolab* või *tõuseb* (vedeliku tase), mõnes metafooris on aga allikvaldkond täpsemalt määratud, nt kui viha *süstitakse* või *räägitakse viha annusest*, on tegemist ravimi või uimastiga.

Jaotus on koostatud selle järgi, millisel allikvaldkonna osal on põhitähelepanu. Nt on allikvaldkondade ELUSOLEND ja METSIK LOOM puhul tegemist viha kujutamise elusa olendina, kuid esimesel juhul on rõhutatud kõige üldisemaid elusolendi omadusi, nagu sünd, magamine ja söömine, teisel juhul aga ainult seda, et ta on metsik või ohjeldamatu, sel juhul on elusus tuletatav, kuid mitte kõige olulisem allikvaldkonna omadus.

Joonis 1. Viha metafoorsete mustrite allikvaldkondade skeem

Jooniselt 1 on näha, et viha võib olla kujutatud kas materiaalse substantsi või mittemateriaalse nähtusena. Viha, mille metafoori allikvaldkond on materiaalne substants, võib edasises jaotuses olla kas elus või elutu. Kui viha on vastendatud

millelegi elutule, võib see olla kas konkreetsete füüsiliste parameetriteta aine või füüsiline objekt.

3.2.2. Viha metafoorsete mustrite jaotus eesti keeles

Tabel 1 annab ülevaate kõigist viha kohta kasutatavatest allikvaldkondadest koos seletavate näidetega. Allikvaldkonnad on järjestatud prominentsuse järgi.

Tabel 1

Viha metafoorsete mustrite jaotus analüüsitud korpusematerjalis koos näidetega

VIHA ON	N	%
VEDELIK <i>X valab viha välja, X valab viha Y peale, viha kohiseb X-s, viha sulab, viha kerkib, viha tõuseb, viha pulbitseb, viha keeb, viha voolab välja, viha voolab üle toobri serva, X vahutab vihas</i>	93	18,8
AINE KONTEINERIS (RÕHU ALL) <i>X sees on viha, viha täis, südames on viha, viha on kogunenud X-sse, X läheb vihas lõhki, viha koguneb X-sse</i>	68	14,6
KOOREM <i>X kannab viha, X kogub viha, X vabaneb vihas, X laob viha maha</i>	43	9,2
TULI/KUUM <i>X lõõmab vihas, X leegitseb vihas, X keeb vihas, põletav viha, leegitsev viha, tuline viha, viha süttib, viha lõõmab, viha kõeb, viha põleb, viha hõõgub, X õhutab viha, viha kustub</i>	40	8,6
PIMEDUS/VALGUS <i>pime viha, tume viha, viha teeb X pimedaks, viha pimestab, viha kiirgab silmist</i>	32	6,9
VARING <i>Y satub X viha alla, Y langeb X viha alla, Y tõmbab X viha enda peale, Y saab X viha kaela, X viha langeb Y peale, Y pääseb X viha alt</i>	31	6,6
VASTANE <i>Y kardab X viha, Y põgeneb X viha eest, Y on X viha eest kaitstud, X valitseb oma viha, X võidab viha, viha nõõrib X kurku, X surub viha alla</i>	20	4,3
HAIGUS <i>X vaevleb viha käes, X sureb viha kätte, X lämbub vihas, viha annab järele, viha läheb üle, viha leevendama</i>	19	4,1
RELV <i>X suunab viha Y poole, viha pöördub Y poole, X viha tabab Y-t</i>	16	3,4

SEGATUD VÕI PUHAS AINE	14	3,0
<i>viha segatud emotsiooniga, miski juurdub vihas</i>		
ÜLEM	14	3,0
<i>viha valdab X-i, viha valitseb X-i, viha sunnib X-i, viha juhib X-i, viha haarab X-i, viha on absoluutne</i>		
METSIK LOOM	13	2,8
<i>X lõriseb vihast, X sisiseb vihast, X uriseb vihast, viha ohjeldatakse, viha taltsutatakse, X hoiab viha vaos</i>		
ELUSOLEND	11	2,4
<i>viha sünnib, viha kasvab, X haub viha, X toidab viha, viha ärkab</i>		
ALKOHOL	9	1,9
<i>viha lahtub, viha käärib</i>		
LOODUSJÕUD	9	1,9
<i>viha võtab maad, viha vaibub, viha möll, viha rauged, viha hajub, viha vaigistama</i>		
ABILINE	6	1,3
<i>viha pole hea abiline, viha pakub tuge, vihast kantud maailmapilt</i>		
TAKISTUS	5	1,1
<i>X ületab viha, X saab vihast üle, viha takistab X-i</i>		
TAIM	5	1,1
<i>viha tärkab, viha külvatakse</i>		
TOIT	4	0,9
<i>kibe viha, X elatub vihast, X neelab viha alla, viha pärm</i>		
ELEKTER	4	0,9
<i>viha maandama</i>		
KÜLM	3	0,6
<i>külm viha</i>		
RAVIM/UIMASTI	3	0,6
<i>Y süstib viha X-sse, annus viha, viha ja EMOTSIOONI koostoime</i>		
LÕHKEAINE	3	0,6
<i>X plahvatab vihast, viha plahvatab X-s</i>		

Järgnevalt vaatlen viha metafoorseid mustreid lähemalt suuremate gruppide kaupa.

Kõige rohkem esines korpusevalimis mõistemetafoori VIHA ON VEDELIK. Kõige enam oli see seotud predikaadiga *valama*, aga ka *voolama*, *keema*, *pulbitsema*, *kohisema*, *sulama*. Eesti keeles on väga levinud väljendid nagu *viha välja valama* või *viha kellegi peale valama*, neid esines lausa 71 lauses ehk 73% kõigist VIHA ON VEDELIK

metafooridest põhinevad predikaadil *valama*. Vedeliku puhul võib tähelepanu olla ka selle nivool, nt *inimestes kerkis viha, ta tundis viha silmini kerkivat, temas tõusis trots ja viha*. Vedelike alla kuuluvad veel ka mõistemetafoorid VIHA ON ALKOHOL ja VIHA ON RAVIM/UIMASTI. Esimeses neist kujutatakse viha vedelikuna, mis *käärib* või *lahtub*. Teise kategooria allikvaldkonnaks on RAVIM/UIMASTI, kuna väljendites *viha süstima, viha ja hirmu koostoime* ning *annus viha* on emotsiooni kujutatud ainena, mis inimese kehasse sisestatuna tema tervist või enesetunnet mõjutab, kuid ei saa välja lugeda, kas tegemist on positiivse või negatiivse mõjuga. Ainult lauses *Horvaatia rünnakutuus Davor Šuker teatas hiljem, et just Vogtsi sõnad süstisid tarvilikku viha* on selge, et viha on kujutatud positiivsena.

Mõistemetafooridest arvu poolest teisel kohal asuv VIHA ON AINE KONTEINERIS tekib lausetest, milles viha on kujutatud ainena, mis võib samuti olla vedelik, kuid mille puhul rõhutatakse selle asumist mingis konteineris. Konteineriks võib olla inimene, nt *ta on (püha) viha täis, viha koguneb temasse ja ta läheb vihast lõhki*, või mõni organ, enamasti süda, nt *kurbust ja viha täis süda*, kuid konteiner võib olla ka mittemateriaalne – hing, mõtted või pilk. Asjaolu, et viha võib eesti rahva arusaamas asuda lisaks inimese kehale ka hinges, on varem välja toonud Haldur Õim (1999: 242). Viha võib olla ka lihtsalt SEGATUD VÕI SEGAMATA AINE. Sel puhul ei avaldu lausest, kas tegemist on vedelikuga või kas ta asub konteineris. Selle mõistemetafoori alla koonduvad nt väljendid *kurbusega segatud viha, viha on segatud leinaga, viha ja vihkamise vahekord, hirmu üheks komponendiks on viha, šokk taandub ning teeb ruumi valule ja vihale, viha on suureks paisunud*. Mõistemetafoor VIHA ON LÕHKEAINE tuleneb väljenditest *ta plahvatas vihast ja viha plahvatas temas*. Mõistemetafoor VIHA ON TOIT koondab neli üsna erinevat väljendit, milles viha mingil moel toidukategooriaga seondub. Nendest kaks väljendit, *kibe viha* ja *viha alla neelama*, on aga selles andmestikus ainsad, mille taustal võib näha sõna *viha* algset tähendust 'mõru, kibe'. On välja toodud, et see vanem tähendus on emotsiooninime *viha* taustal näha väljendites *ütles sapiselt, mõrult* (Vainik 2005: 270), kuid oleks ehk võinud arvata, et see tähendus ka sõna *viha* endaga rohkematel juhtudel kaasas käib.

Järgmine suurem grupp sisaldab viha kujutusi mingi eseme või esemete hulgana. Kõige prominentsem neist on mõistemetafoor VIHA ON KOOREM, milles viha on

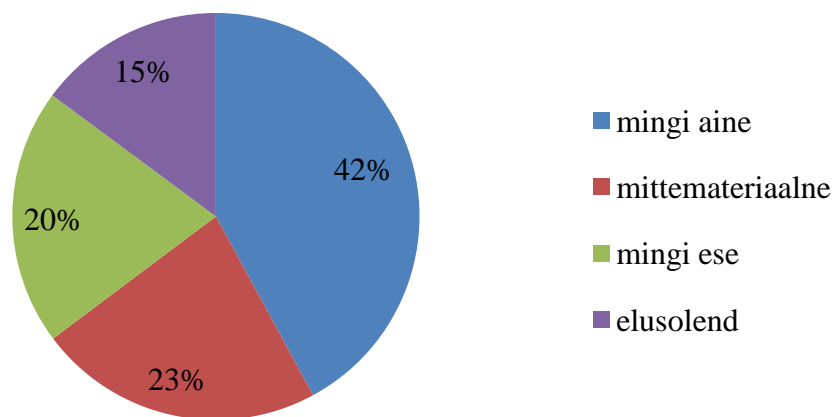
kujutatud kas raske kandamina, nt väljendites (*kellegi peale*) *viha kandma*, *viha maha laduma*, *vihast vabanema* või muu maise varana, nt *viha koguma*. Mõistemetafoor VIHA ON VARING seostub väljenditega *kellegi viha alla sattuma/langema*, *kellegi viha enda peale* või *endale kaela tõmbama*, *kellegi viha alt pääsema*. See on märkimisväärne kategooria, kuna siin on viha kujutatud millegi väljapoole suunatuna. Vihaga ei tule tegemist teha mitte selle kogejal, vaid kõrvalseisjal. Väljapoole suunatud viha võib näha ka vedelikukategooria väljendites, nagu *viha kellegi peale valama*, kuid sel juhul on viha kogeja siiski aktiivne agent, kes otsustab just sel moel emotsiooniga toime tulla. VIHA ON VARING puhul ei ole viha enam kogeja emotsioon, seda nähakse laviinina, mis ei sõltu kogeja tahtest. Mõistemetafoori VIHA ON RELV puhul on viha samuti väljapoole suunatud, seda kujutatakse sarnaselt rünnakuga, mille puhul viha siht on *suunatud kellegi poole* või *viha tabab kedagi* nagu pomm. Väljendite nagu *ta suunab/pöörab oma viha kellegi poole* puhul on kogejal aktiivne roll viha väljapoole suunamisel, kuid väljendid nagu *viha tabas kedagi* on sarnasemad varingumetafoorile, milles viha asub kogejast väljaspool ning kogejal puudub kontroll. Mõistemetafoori *viha on takistus* puhul kujutatakse viha millegi sellisena, millest kogeja peab üle saama.

Järgmises suuremas grupis kujutatakse viha elusolendina. Selle grupi kõige prominentsem mõistemetafoor VIHA ON VASTANE seisneb isikustatud kujutlusel, et viha on vastane, keda võib *võita*, *valitseda* või *alla/maha suruda*. Sellesse kategooriasse on paigutatud ka metafoorsed väljendid, mis osaliselt kattuvad relvakategooria omadega, kuna ka nendes on viha väljapoole suunatud, kuid selle kujutlus on personifitseeritud. Siia kuuluvad nt väljendid *kellegi viha kartma*, *kellegi viha eest põgenema*, *kellegi viha eest kaitstud olema* – viha on nagu ohtlik vastane. Personifitseeritud viha kujutlus leidub ka mõistemetafoorides VIHA ON ABILINE ja VIHA ON ÜLEM. Abilisemetafoor tekib väljenditest nagu *viha kannab* mingit teist emotsiooni või nt identiteeti, *viha pakub tuge* ning *viha on halb abiline*. Mõistemetafoori VIHA ON ÜLEM puhul kujutatakse viha mingi kõrgema valitsejana, kes *paneab tööle*, *valdab*, *valitseb*, *sunnib*, *juhib* või *on absoluutne*. Viha võib aga olla kujutatud ka lihtsalt elusana. Väljenditest *viha sünnib*, *kasvab* ja *ärkab* ning *viha toidetakse* ja *hautakse* moodustub mõistemetafoor VIHA ON ELUSOLEND. Mõistemetafoor VIHA ON METSIK LOOM moodustub aga väljenditest, milles viha on kas ohjeldamatu või annab kogejale konkreetseid metslooma tunnuseid. Siia kuuluvad

väljendid *viha vaos hoidma, taltsutama ja ohjeldama ning vihast lõrisema, sisisema, urisema*. Elusolendite alla kuulub veel ka mõistemetafoor VIHA ON TAIM, milles viha *tärkab* või seda *külvatakse*. Loomulikult kattuvad taime- ja loomametafoorid ka mõistemetafooriga VIHA ON ELUSOLEND, kuna loomad sünnivad, kasvavad, ärkavad, kuid selguse huvides on need kategoriseeritud eraldi, kuna ELUSOLENDI puhul on rõhutatud ainult eluprotsesse ning METSIKU LOOMA puhul eelkõige metsikust.

Viimane suur grupp koondab viha kujutamise mingi mittemateriaalse nähtusena. Kõige prominentsem selles grupis on mõistemetafoor VIHA ON TULI/KUUMUS, mis on seotud predikaatidega *süttima, põlema, lõõmama, leegitsema, küdema, hõõguma*, aga ka *keema* – kui kogeja *keeb vihast*, on kogeja kujutatud vedelikuna ning viha kuumusena. Stefanowitsch (2007: 74) ja Kövecses (1998: 129) on sama sisuga ingliskeelse väljendi kategoriseerinud mõistemetafoori VIHA ON VEDELIK alla, kuid pigem tuleks siiski täpsustada, kes või mis keeb. Temperatuuriga on seotud ka mõistemetafoor VIHA ON KÜLM, mis seostubki epiteediga *külm*. Mõistemetafoor VIHA ON PIMEDUS/VALGUS koondab väljendeid *pime viha, tume viha, viha pimestab, viha teeb pimedaks, viha kiirgab silmist*. Kõigi, välja arvatud viimase väljendi puhul on viha kujutatud millegi sellisena, mis ajutiselt või pikemaajaliselt takistab nägemist. Just nägemise takistamine on põhjus, miks väljendid *viha pimestab* ja *viha teeb pimedaks* on seostatud lähtevaldkonnaga PIMEDUS, mitte nt ERE VALGUS. See erineb lähtevaldkonnast VALGUS, mida siinses valimis esindab väljend *viha kiirgab silmist*, milles viha kujutatakse millegi sellisena, mis toodab valgust väljapoole. Mõistemetafoor VIHA ON HAIGUS sisaldab väljendeid nagu *viha käes vaevlema/kannatama, viha kätte surema/lämbuma, viha leevendama* ning *viha annab järele, viha läheb üle*. Sellega kattub osaliselt mõistemetafoor VIHA ON LOODUSJÕUD, mis koondab väljendeid *viha võtab maad, hajub, raugab, viha möll, viha vaigistama*. Nii loodusjõud kui haigus on jõud, mis inimest mõjutavad, kuid mille üle puudub täielik kontroll. Mittemateriaalsete nähtuste alla kuulub ka mõistemetafoor VIHA ON ELEKTER, mis seostub predikaadiga *maandama*.

Kuna mõned viha metafooride allikvaldkonnad on konkreetsemad kui teised ning need seostuvad omavahel, moodustades üldisemaid skeeme, peaks vaatama, kuidas viha kujutlused üldisemalt jaotuvad. Joonis 2 näitab VIHA kujutuste jaotumist nelja suurde gruppi.

Joonis 2. Viha metafoorse kujutamise üldine jaotus

Kõige rohkem, 42%-s metafoorsetest lausetest valimis, kujutati viha mingi ainena. Siia kuuluvad VEDELIK, AINE KONTEINERIS, SEGATUD VÕI PUHAS AINE, ALKOHOL ja TOIT. Haldur Õim on viha kui aine kujutamise kohta esitanud üldisema skeemi, mille võib kokku võtta kui VIHA ON VEDELIK (SULETUD ANUMAS), MILLE JUURES TOIMUVAD RÕHKU SUURENDAVAD PROTSESSID (Õim 1999: 242–245). Selle järgi on eelnevalt välja toodud lähtevaldkonnad VEDELIK, AINE KONTEINERIS, SEGATUD VÕI PUHAS AINE ja ALKOHOL kõik osa üldisest viha kujutamise mustrist, mille järgi kõnelejad loomulikult ei näe viha otseselt vedelikuna, mille juures toimuvad protsessid, vaid mingi abstraktse substanttsina (Õim 1999: 245). See on kindlasti õige ning siinses töös esitatud täpsemate lähtevaldkondade skeem ei ole selle kujutusega vastuolus. Lähtevaldkondade eraldamine on siiski oluline, toomaks välja üldise mustri erinevaid aspekte. Iga lähtevaldkonna puhul on esil erinev osa sellest mustrist, kuigi needki kattuvad osaliselt.

VEDELIK (KONTEINERIS) on oluliseks viha metafoori lähtevaldkonnaks ka paljudes teistes keeltes, sh inglise keeles. Dirk Geeraerts (2006) on ühe võimaliku seletusena

välja pakkunud seost keskaegse nelja huumori teooriaga. Terve keskaja vältel ning kuni 19. sajandini jõus olnud teooriale pani aluse Hippokrates. Selle sisuks oli, et inimese füüsiline ja vaimne olek sõltuvad neljast kehavedelikust ehk huumorist, milleks on veri, lima, must sapp ja kollane sapp. Iga kehavedeliku domineerivust seostati kindla temperamenditüübiga. Koleeriline temperament, millele on omane kalduvus vihastada, tulenes kollase sapi üleküllusest kehas. Geeraerts pakub välja, et meie tänapäevane vihakujutus võib põhineda just selle kunagi üldtunnustatud teooria jäänukitel. (Geeraerts 2007: 231–243) Temperamendi seondumine kehavedelikega võib olla aluseks ka eesti keeles prominentseimatele mõistemetafooridele VIHA ON VEDELIK ja KOGEJA ON ANUM ning samuti metafooridele, mis põhinevad tulel või kuumusel, kuna huumoriteooria kohaselt on sapi omadusteks kuumus ja kuivus. Viha ja sapi seose jäänukitena võib näha nt väljendeid *sapine märkus* ja *ütles mõrult*, mida on seostatud viha vanema tähendusega 'kibe' (Vainik 2005: 267–273), samuti kasutatakse eesti keeles väljendeid *sappi pritsima* ja *kibe viha*. Sõna *viha* erinevaid tähendusi (maitse- ja emotsioonitähendus) võibki seletada diakrooniliselt huumoriteooria kaudu: sapp, mille maitse on mõru, põhjustab vihastamist.

Prominentsuse poolest järgmine (23%) viha kujutuse alus on mittemateriaalne nähtus: HAIGUS, LOODUSNÄHTUS, ELEKTER, TULI, KÜLM, VALGUS või PIMEDUS. Selles kategoorias on õigupoolest koos kaks laiemat viha kogemise viisi. Lähtevaldkond TULI seostub Õimu arvates eelnimetatud vedelikumetafooriga, mille puhul on olemas rõhku suurendav protsess, kuid puudub vedelik ise (1999: 245), seetõttu võib protsess olla staatilisem ja ilma kulminatsioonita – räägitakse küll, et keegi *leegitseb vihast*, kuid ei öelda, et ta *põles ära* vm, selle protsessi lõpp saab olla kas viha *kustumine* või *hõõguma/küdema* jäämine. Ülejäänud lähtevaldkonnad selles kategoorias kujutavad viha millegi sellisena, mis takistab inimest normaalselt toimimast või selgelt mõtlemast, mille üle inimesel võimu ei ole. Viiendik metafoorsetest lausetest sisaldasid viha kujutamist mingi esemena: KOORMA, VARINGU, RELVA või TAKISTUSENA. Selles kategoorias on näha eelmise jätku, eelkõige lähtevaldkonna TAKISTUS näol. Ka KOOREM ja VARING sarnanevad selle kujutusega, kuna siin nähakse viha mingi raskusena, mis samuti olemist kammitseb. Kõige vähem, ainult 15%-l metafoorsetest lausetest, kujutati

viha elusolendina, siia kuuluvad VASTANE, METSIK LOOM, ÜLEM, ELUSOLEND, ABILINE ja TAIM.

Kokkuvõtvalt võib valimist esildunud metafoorsete mustrite kohta öelda, et kõige prominentsemad olid mõistemetafoorid VIHA ON VEDELIK ja VIHA ON AINE KONTEINERIS, järgnevad mõistemetafoorid VIHA ON KOOREM, VIHA ON TULI, VIHA ON PIMEDUS ja VIHA ON VARING. See näitab, et esil on viha nägemine mingi ainena, mille kogunemine või rõhu suurenemine võib viia ülekeemiseni. Samuti on oluline osa viha kujutusest selle nägemine mingi raskuse või takistusena, mis mingil moel elu takistab. Suurem osa kasutatavatest viha metafooridest on kinnistunud metafoorid, mis seostuvad kindlate väga levinud väljenditega ning mis tavakasutajale enam piltlikud ei tundu. Näiteks võib väljendite *viha välja valama*, *viha kandma*, *pime viha* ja *kellegi viha enda peale tõmbama* puhul arvata, et kõnelejad enam nende piltlikkust ei taju, tegu on verbi polüseemia või kinnistunud ühenditega, mis näitabki, et need metafoorid on konventsionaalsed, mis on üks mõistemetafoori olulisematest omadustest.

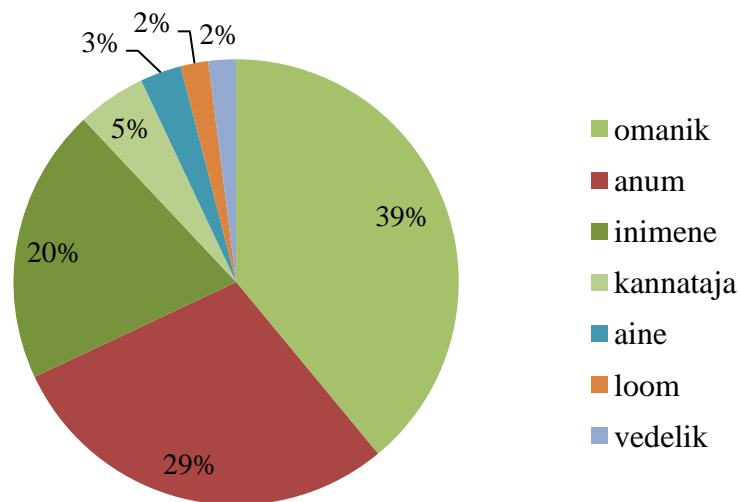
Metafooride lähtevaldkondade vahele ei saa tõmmata selgeid piire, samuti ei ole kindlalt eristatud piltlik ja otsene väljendus. Täpselt ei saa fikseerida ka üleminekut piltlikumatelt lähtevaldkondadelt otsesematele, kuna erinevaid väljendusvõimalusi esineb ka valdkonna piires. Viha kujutatakse väga mitmekesiselt, kasutades vahel lausa mitut lähtevaldkonda korraga. Konkreetsete metafoorsete väljendite kategoriseerimisel on näha selgemaid ja piiripealsemaid juhtumeid, nt väljendid *viha kandma* ja *viha maha laduma* on selgemad mõistemetafoori VIHA ON KOOREM esindajad kui väljend *vihast vabanema*.

3.2.3. Kogea kujutuse jaotus

Vainiku ja Veldi uurimusest selgus, et kõigi metafoorsete lausete puhul ei haara lause metafoorsus viha kogejat (2006: 108–110). Nende uuringu eeskujul vaatlen kogea kujutust ka käesoleva töö andmestiku põhjal.

Kogejat ei esinenud kõigist metafoorsetest lausetest veerandis ehk 119 lauses. Neil juhtudel oli mainitud ainult viha, mitte aga kogejat, nt ajakirjandusest pärit lausetes *Et viha võtab materiaalse vormi, et on näha, kuidas viha ja jõud muudavad asjade kuju ja valu sünnitab viha*. Viha kogea on muidugi vaikimisi alati olemas, kuid see pole tihti

lauses eksplitsiitselt väljendatud. Joonisel 3 on esitatud kõigi metafoorsete lausete kogejakujutuste jaotus.

Joonis 3. Kogejakujutuse jaotus metafoorsete lausete hulgas

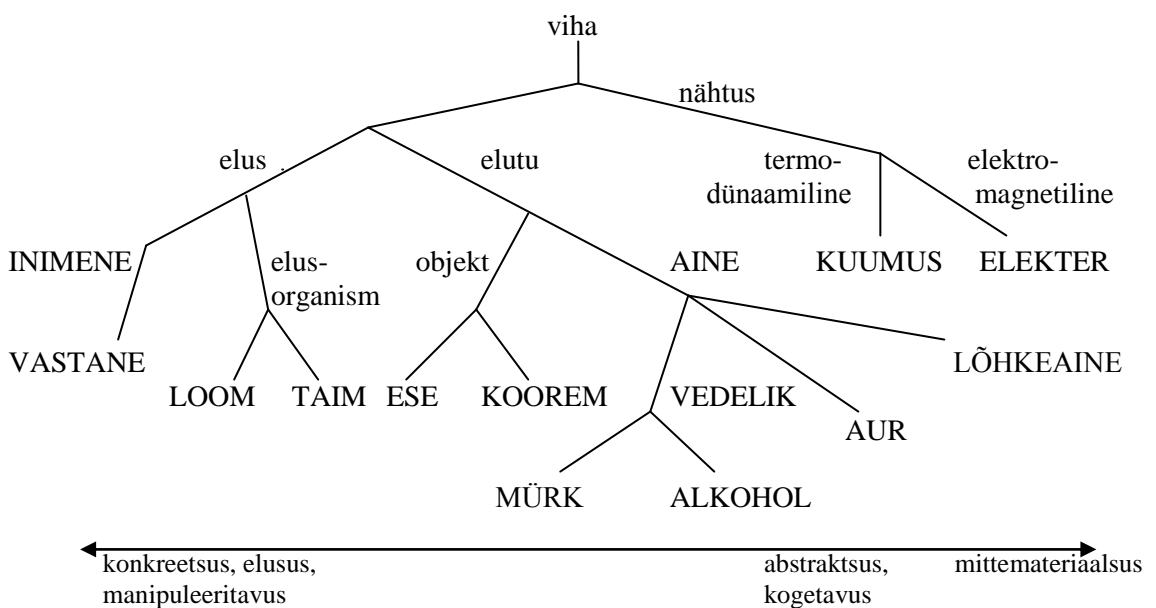
Metafoorse lause kogejakujutus ei pruugi ise olla metafoorne. Suurel osal juhtudest oli viha kogejat kujutatud inimesena. Skeemil on rohelisena märgitud need kogejakujutused, mille puhul võib üldistavalt öelda, et tegemist on inimesega. Kõige levinum oli valimis kogeja kujutamine viha omajana, see oli eelkõige seotud väljenditega *tema viha* ja *tal on viha*. Viiendik kogejakujutustest kontseptualiseeris viha kogejat lihtsalt inimesena, sel juhul võis kogeja olla aktiivse agendi semantilises rollis, nt väljendites *ta kannab viha*, *ta talitseb viha*, *ta püüab vihast vabaneda* või semantilises kogeja rollis, nt *ta ei tunne tänuikkust*, *vaid kurbusega segatud viha*. Esimesel juhul on kogeja viha metafoori osa, kuigi piltlikkus talle ei laiene, teisel juhul aga on kogejakujutus lause metafoorsest osast eraldi, nt viimases näites esineb metafoor *VIHA ON SEGATUD AINE*, kogeja asub aga lause otsetähenduslikus osas. Viha kogeja võis olla kontseptualiseeritud ka kannatajana, keda võib tinglikult samuti inimeseks pidada. See kujutus esines koos metafooridega *VIHA ON HAIGUS*, nt väljendites *vihast surema*, *viha kätte lämbuma*, *viha leevendama*, *viha käes kannatama*.

Kui piltlikkus haaras ka kogejat, oli kõige tihemini tegemist metafooriga KOGEJA ON ANUM. Peamiselt väljendati seda sisekohakäänetega ning väljendiga *viha täis*. Anumaks võis inimese asemel olla ka mõni organ, nt süda või silmad, samuti mõtted ja hing.

Esines ka kogeja kontseptualiseerimist aine või vedelikuna. Mõistemetafooriga VIHA ON TULI võis kaasneda metafoor KOGEJA ON AINE, nt *ta leegitses vihast* või ka KOGEJA ON VEDELIK, nt *ta kees vihast*. Mõistemetafoor KOGEJA ON LOOM seostus nt väljendiga *viha hauduma*, aga ka *vihast urisema, lõrisema, sisisema*.

3.3. Võrdlus varasema eesti keele viha metafooride uurimusega

Viha metafoore eesti keeles on varem uurinud Ene Vainik ja Anneli Velt, kes avaldasid 2006. aastal ajakirjas Keel ja Kirjandus artikli pealkirjaga „Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles“. Nende uurimuse andmed pärinesid Tartu Ülikooli Avatud Ülikooli sotsiaalteaduskonna esimese kursuse tudengitelt, kellel paluti e-foorumi vahendusel kirjutada vabas vormis arutlus teemal „Kas viha allasurumine on kahjulik?“. Materjal koosnes 921 lausest, millest umbes kolmandik olid metafoorsed. (Vainik, Velt 2006: 107–108) Joonis 3 pärineb Vainiku ja Veldi uurimusest ning kujutab nende uurimusandmetes kajastunud metafooride lähtevaldkondade süsteemi. (Vainik, Velt 2006: 112)

Joonis 4. Viha metafoorse kujustamise lähtevaldkondade süsteem Vainiku ja Veldi uurimuses

Vainiku ja Veldi ning käesoleva uurimuse tulemustes esinevate lähtevaldkondade süsteemid on sarnased. Ka varasemas uurimuses leitud metafooride lähtevaldkonnad on jaotatud elusateks ja elututeks substantsideks ning mittemateriaalseteks nähtusteks. Lisaks on aga nende skeem paigutatud skaalale, mille vasakul pool asuvad lähtevaldkonnad on konkreetsemad, elusamad ja manipuleeritavamad, paremal aga abstraktsemad, mittemateriaalsemad ja kogetavamad. Sellise skaala olen jätnud oma skeemile lisamata, kuna arvan, et see pole piisavalt täpne, et anda olulist infot.

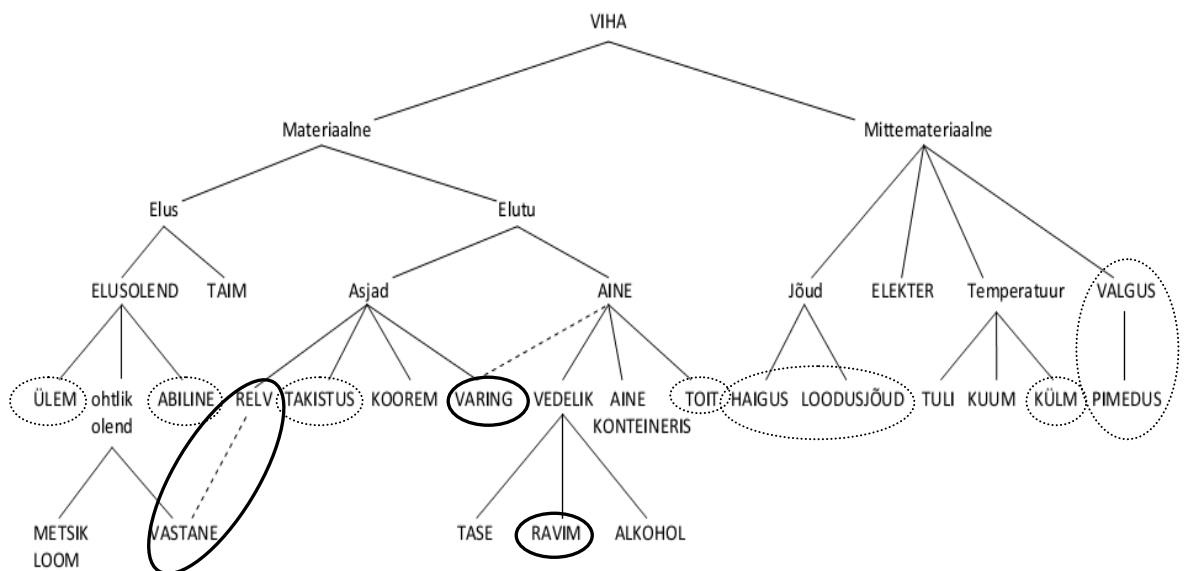
3.3.1. Lähtevaldkonnad, mis esinevad ainult varasemas uurimuses

Peaaegu kõik lähtevaldkonnad, mis joonisel 4 välja toodud, esinevad ka käesoleva uurimuse lähtevaldkondade skeemil. Ainsad Vainiku ja Veldi tulemustes esinevad lähtevaldkonnad, mis käesolevast uurimusest puuduvad, on MÜRK ja AUR. Lähtevaldkond MÜRK näib olevat Vainiku ja Veldi uurimuses esinenud vaid ühes lauses: „Sest kui ikkagi ükskord see va **mürgikarikas** täis saab, siis on ikka väga raske vaadata, kes see vaeseke on, kes selle **joru** [vihavedeliku?] enda kaela saab.“ (Vainik, Velt 2006: 113) Ka analüüsiosas on see lähtevaldkond paigutatud VEDELIKU alaliigiks. Seega võib arvata, et MÜRK ei ole eesti keeles kuigi oluline viha metafooride lähtevaldkond ning pole üllatav, et see käesoleva uurimuse materjalist välja on jäänud. Lähtevaldkond AUR aga oli rohkem esindatud, see moodustas lausa 4,42% kõigist metafooridest (Vainik, Velt 2006: 111) ehk üle kümne lause. Peamiselt oligi see mõistemetafoor seotud sõna **aur** kasutamisega, nt lausetes „Kui siis juba vihastada kellegi peale, siis lasta kogu **aur** tema peale... aga see **auru välja laskmine** peaks olema ka mingil määral inimesele kasulik, sest siis ta saab nagu kõik probleemid hingelt ära. Nii et ei tasu kannatada, **aur välja**.“ (Vainik, Velt 2006: 114) Kas aga Vainik ja Velt mõistemetafoori AUR alla ka selliseid lauseid kategoriseerisid, milles seda sõna ei esinenud, ei ole kahjuks täpsustatud. Sõna **aur** ei esinenud käesoleva uurimuse valimis kordagi. Tõenäoliselt on see tingitud asjaolust, et **auru** vihast metafoorselt rääkimisel just **viha** sünonüümina kasutatakse, seega on ootuspärane, et **viha** ja **aur** ühes lauses koos ei esine. Valimis leidis väljendeid nagu **vihast lõhki minema**, **viha välja laskma** ning **viha otsib väljapääsu**, mida võiks samuti aurumetafoorideks pidada, kuid kuna viide aurule ei ole

piisavalt selge, on need laused kategoriseeritud üldisema mõistemetafoorile VIHA ON AINE KONTEINERIS (RÕHU ALL) vastavaks.

3.3.2. Lähtevaldkonnad, mis esinevad ainult käesolevas uurimuses

On ka mitu lähtevaldkonda, mis Vainiku ja Veldi uurimuses ei avaldunud, kuid käesolevas töös küll. Joonisel 5 on need valdkonnad esile toodud. Katkendjoonega on märgitud need lähtevaldkonnad, mis ilma nähtava põhjuseta Vainiku ja Veldi tööst puudusid, pidevjoonega aga sellised valdkonnad, mis ei oleks saanudki nende kasutatud uurimismeetodiga avalduda.

Joonis 5. Viha metafooride lähtevaldkonnad, mis Vainiku ja Veldi tööst puudusid

Vainiku ja Veldi uurimismaterjali aluseks oli küsimus „Kas viha allasurumine on kahjulik?“ ehk arutleti selle üle, kuidas viha kogeja oma emotsiooniga toime tuleb. Lähtevaldkonnad RELV, VARING ja RAVIM, aga suures osas ka VASTANE, seostuvad kogejavälise viha kujutamisega. Nendel lähtevaldkondadel põhinevad metafoorid kirjeldavad viha millegi sellisena, millega tuleb tegemist teha teistel inimestel, mitte viha kogejal. Nt mõistemetafoori VIHA ON VARING puhul on teise inimese viha midagi, mida saab *endale kaela tõmmata, mille alla jääda või mille alt pääseda*. Nende metafooride puhul ei tooda esile seda, mida viha kogeja tunneb või teeb, seega on ootuspärane, et neid lähtevaldkondi Vainiku ja Veldi uurimuses ei esildunud. Siiski on

väljapoole suunatud viha oluline osa viha kujutusest. Lähtevaldkond VASTANE oli esindatud ka varasemas uurimuses seoses väljenditega, mis kujutasid kogeja võitlust oma vihaga, kuid suurem osa käesoleva töö andmestikus leiduvatest vastasemetafooridest kujutasid väljapoole suunatud viha (*X kardab Y viha, X põgeneb Y viha eest* jne). Kuna vastasemetafoorid moodustasid käesolevas töös suure osa väljapoole suunatud viha kujutamise, on need ka siin esile toodud.

Joonisel 5 katkendjoonega esile toodud lähtevaldkonnad ÜLEM, ABILINE, TAKISTUS, TOIT, HAIGUS, LOODUSJÕUD, KÜLM ja VALGUS/PIMEDUS on olemuselt sellised, mis oleks võinud teoreetiliselt ka Vainiku ja Veldi uurimuse andmetest esilduda, kuid mingil põhjusel puuduvad. Lähtevaldkonnad ABILINE, TOIT, LOODUSJÕUD ja KÜLM on ka käesolevas uurimuses väga väheste lausetega esindatud või laialivalguvad kategooriad. Nt lähtevaldkonna TOIT alla on kategoriseeritud väljendid *inimesed elatuvad vihast, viha alla neelama* ning *„viha ja luhtunud lootuse pärm“*, mis on kõik seotud toiduvaldkonnaga, kuid väljendid on siiski väga erinevad ning kuna neid on kokku kõigest viis, ei ole väljendid omavahel kuigi tugevalt seotud. Selle põhjal võib öelda, et lähtevaldkond TOIT ei ole eesti keele viha kujutuses eriti oluline. Sama võib öelda ka ABILISE, LOODUSJÕU ja KÜLMA kohta.

Lähtevaldkonnad ÜLEM, HAIGUS ja VALGUS/PIMEDUS on aga konkreetsemad, suurema esilduvusega ja seega olulisemad lähtevaldkonnad. HAIGUS esines käesoleva töö andmestikus 19 lauses, ÜLEM 14 ja VALGUS/PIMEDUS koguni 32 lauses. Ka nende lähtevaldkondade puudumist Vainiku ja Veldi tööst võib põhjendada nende esitatud küsimusega „Kas viha allasurumine on kahjulik?“, kuigi mitte nii absoluutselt kui VASTASE, VARINGU, RELVA ja RAVIMI puhul.

Mõistemetafoor VIHA ON HAIGUS, mis seostub predikaatidega *vaevlema, surema, lämbuma, järele andma* ja *üle minema*, kujutab viha millegi sellisena, mille kulgu kogeja eriti mõjutada ei saa, mille suhtes ta on passiivne. Küsimus viha allasurumise kohta sisaldab endas aga ideed, et kogeja on aktiivne agent, kes võib vihaga võidelda. Seega on mõistetav, miks sellisele küsimusele ei vastata metafooriga VIHA ON HAIGUS.

Sarnane on olukord metafooriga VIHA ON ÜLEM, seegi kujutab kogejat passiivsena, vihale alluvana. Kui viha *valitseb, sunnib, valdab* või *haarab* kogejat või *sunnib* teda

tööle, ei ole tegemist võitlusega, kogejal puudub võime viha üle kontrolli haarata, mis aga oleks Vainiku ja Veldi töös esitatud küsimuse eelduseks.

Mõistemetafoor VIHA ON PIMEDUS/VALGUS, mis seostub predikaatidega *pimestama* ja *pimedaks tegema* ning viha omadustega *pime* ja *tume*, on seotud mingi väljapoole suunatud tegevusega, kuid mitte viha kontrolli all hoidmisega. Kui viha *pimestab* inimest või kui inimest *haarab pime viha*, siis muudab see tema käitumist viha tekitaja või mõne teise inimese või objekti suhtes. Teisisõnu väljendavad selle metafooriga seonduvad laused seda, kuidas viha muudab kogeja käitumist millegi või kellegi suhtes, mitte aga seda, kuidas viha kogeja oma emotsiooniga toime tuleb. PIMEDUS, HAIGUS ja ÜLEM on olulised viha metafooride lähtevaldkonnad, mis oma olemuse tõttu ei esildu, kui küsimuseks on viha allasurumine, kuid mida on võimalik leida korpusest.

3.3.3. Lähtevaldkondade jaotuse võrdlus

Käesolev töö erineb varasemast uurimusest ka vihakujutuste jaotuse poolest. Tabel 2 annab ülevaate Vainiku ja Veldi andmetes esinenud viha metafooride jaotusest.

Tabel 2

Vihakujutuste jaotus E. Vainiku ja A. Veldi uurimuse metafoorsetes väljendites

Vihakujutus metafooris	%
VIHA ON VASTANE	40,12
VIHA ON VEDELIK	15,34
VIHA ON AINE	13,57
VIHA/EMOTSIOON ON ELUSORGANISM	7,67
VIHA ON LÕHKEAINE	4,42
VIHA ON AUR	4,42
VIHA/EMOTSIOON ON TALTSUTAMATU OLEND	3,83
VIHA ON ESE	2,06
VIHA/EMOTSIOON ON ALKOHOL	2,06
VIHA/EMOTSIOON ON KOOREM	1,77
VIHA/EMOTSIOON ON TULI	1,77
VIHA/EMOTSIOON ON ELEKTER	1,77
VIHA ON KUUMUS	1,18

(Vainik, Velt 2006: 111)

Mõistemetafoor VIHA ON VASTANE on Vainiku ja Veldi uurimuse andmete järgi kõige prominentsem viha kujutamise viis, mida esineb lausa 40 protsendis metafoorsetest lausetest. Järgmine mõistemetafoor VIHA ON VEDELIK esines vaid 15 protsendis lausetest. Võib arvata, et see on tingitud asjaolust, et esitatud küsimus sisaldas ise metafoori *viha allasurumine*, mis seostub just mõistemetafooriga VIHA ON VASTANE ning mis tõenäoliselt ka vastajad sama metafoori kasutamisele suunas. Sama on arvanud ka Vainik ja Velt oma töö kokkuvõttes (Vainik, Velt 2006: 120) ning seda ka metafooride analüüsis arvestanud. Käesolevas töös esineb seda metafoori vaid 4,3 protsendis kõigist metafoorsetest lausetest, mis annab alust arvata, et eestlased tavaliselt siiski vihast kui vastasest ei mõtle.

VASTASELE järgnevad lähtevaldkonnad VEDELIK (15,34%) ja AINE (13,57), mis on sarnased minu uurimuse tulemustele, milles neid lähtevaldkondi esines vastavalt 18,8 ja 14,6 protsendis metafoorsetest lausetest. Selle sarnasuse põhjal võib arvata, et VEDELIK ja AINE (KONTEINERIS) ongi eesti keele viha metafooride olulisimad lähtevaldkonnad.

Vainiku ja Veldi tabelis on üsna kõrgetel kohtadel ka ELUSORGANISM ja TALTSUTAMATU OLEND, vastavalt 7,67% ja 3,83% kõigist metafoorsetest lausetest. Käesolevas töös esinevad need metafoorid vastavalt 2,4 ja 2,8 protsendis metafooridest. Võib oletada, et küsimuses sisaldunud vastasemetafoor suunas Vainiku ja Veldi uurimuse vastajaid rohkem elusolendimetafoore kasutama, kuna vastase *allasurumine* võib sarnaneda ka nt metsiku looma *ohjeldamisega*, kuid see on kõigest oletus.

Üsna olulised lähtevaldkonnad olid nende uurimuses ka LÕHKEAINE ja AUR, mõlemat esines 4,42 protsendis kõigist metafooridest. Käesolevas töös on LÕHKEAINE esilduvus kõigest 0,6% ning AUR eraldi kategooriana puudub. Võib tuua oletuse, et nendegi metafooride suurem kasutus oli seotud esitatud küsimusega. Viha allasurumine ei pruugi nimelt kõigi inimeste jaoks seostuda võitluse ja vastase allasurumisega, seda võib mõista ka kui mingi aine füüsilist alla surumist nt konteineris, mis toob kaasa aine rõhu suurenemise, mille tagajärjel aine aine *lõhkeb*, *plahvatab* või leiab auruna tee anumast *välja*. Seda mõtet ei ole aga võimalik lähemalt selgitada pelgalt kasutatud lausete põhjal.

Minu uurimuses palju esinenud lähtevaldkonnad KOOREM ja TULI/KUUMUS, mida on vastavalt 9,2% ja 8,6% ning mis paigutuvad seega kõigist lähtevaldkondadest

kolmandale ja neljandale kohale, esinesid Vainiku ja Veldi uurimuses vaid 1,77 ja 2,95 protsendis (sellest TULI 1,77% ja KUUM 1,18%) metafoorsetest lausetest, mis näitab, et needki metafoorid esindavad osa viha kujutusest, mis ei aktiveerunud esitatud küsimuse peale. Lähtevaldkondi ALKOHOL ja ELEKTER esines mõlema töö andmestikus vähe: siin vastavalt 1,9% ja 0,9%, varasemas uurimuses 2,06% ja 1,77%.

Ühine oli kahele uurimusele veel seegi, et leitud metafoorsete lausete koguhulk oli umbes kolmandik andmestikust. Umbes sama suur osa metafoorseid lauseid on metafoorse mustri analüüsi abil emotsioonide kohta leitud ka inglise keeles (Stefanowitsch 2007: 71–73).

3.3.4. Kogejakujutuste võrdlus

Kogejakujutuse erinevustel pikalt peatuda ei oleks mõistlik, kuna on selge, et töödevahelised erinevused on tingitud peamiselt erinevast viha metafooride jaotusest. Töödest selgunud kogejakujutustel on aga ka olulisi sarnasusi, mis annavad kokku selgema pildi kui ainult üks uurimus. Mõlemast tööst ilmnas, et enam kui pooltes metafoorsetes lausetes (siin 64% ja varasemas uurimuses 54%) ei laiene piltlikkus kogejale, keda on kujutatud inimesena. Käesolevas töös võis inimesest kogēja esineda täpsemalt ka omaniku või kannatajana, varasemas uurimuses sellist eristust polnud. Kogēja kui kannataja kujutust ei esinenud varasemas töös, kuna see seostub eelkõige mõistemetafooriga VIHA ON HAIGUS, mida töös ei esildunud. Kogēja kui omaja kujutuse puudumine oli aga ilmselt seotud küsimusega viha allasurumise kohta: küsimuses sisaldus, et räägitakse kas oma vihast või üldisest inimese vihast, seega ei tarvitsenud vastajatel täpsustada, kelle vihaga on tegemist.

Metafoorsetest kogēja kujutustest esildus mõlemas töös enim mõistemetafoor KOGEJA ON ANUM, mida esines siin 29 protsendis metafoorsetest lausetest, varasemas töös aga 40,3 protsendis. Vähesel määral leidis mõlemas töös ka teisi metafoorseid kogejakujutusi. Mõistemetafoori KOGEJA ON LOOM esines käesoleva töö andmestikus 2 protsendil juhtudest, Vainiku ja Veldi uurimuses 1,3 protsendil. Lisaks leidis siinse töö valimis 5 protsendil juhtudest mõistemetafoori KOGEJA ON AINE/VEDELIK, varasemas töös aga mõistemetafoore KOGEJA ON SEADE (1,92%) ning KOGEJA ON KOHT (1,28%).

3.3.5. Järeldused

Vainiku ja Veldi uurimuse ning minu bakalaureusetöö raames tehtud korpusuuringu tulemuste vahel on olulisi erinevusi, mis on peamiselt tingitud kasutatud andmekogumismeetoditest. Vainik ja Velt on ka oma artiklis tõdenud, et nende kasutatud meetod ei pruukinud olla piisav, et esilduksid kõik viha kujutamise võimalused, samuti et VASTANE esildus lähtevaldkonnana ebaproportsionaalselt palju (Vainik, Velt 2006: 120–121). Käesolev töö toob esile palju viha metafooride lähtevaldkondi, mis varasema uurimuse andmestikus ei esildunud.

Uurimustel on olulisi sarnasusi, millele toetudes võib teha kindlamaid järeldusi viha metafoorse kujutamise kohta eesti keeles. Mõlema uuringu tulemusel leiti, et kõige olulisemad viha metafoorsed kujutused eesti keeles on VIHA ON VEDELIK ja VIHA ON AINE (KONTEINERIS), mida kummaski töös esines kokku ligi kolmandikus metafoorsetest lausetest. Viha kujutamist mingi ainenähtuse üldiselt, sh vedeliku, lõhkeaine, auru ja toiduna, esines mõlemas töös umbes võrdselt: Vainiku ja Veldi andmetes 39,8 protsendis metafoorsetest lausetest (2006: 111), käesolevas töös 42 protsendis. See on osaliselt kindlasti seotud kinnistunud väljenditega nagu *viha välja valama*, *oma viha kellegi peale valama* jne, mida eesti keeles vihast kõneldes väga palju kasutatakse, kuid mõlema töö andmetes esines ka omapäraseid metafoorseid väljendeid, nt *vihapiiskade kogumine karikasse* (Vainik, Velt 2006: 113) ja *viha voolab üle toobri serva*, mis näitab, et viha piltlik kujutamine ainenähtuse võrdlusega võib kõnelejate tajus olla ka aktiivne, kinnistunud vihakujutuse süsteemi baasil luuakse ka uusi metafoorseid väljendeid.

Üks viha omadus, mis küll Vainiku ja Veldi artiklis ei kajastu, kuid mis on välja tulnud Ene Vainiku magistritöö küsitlusest, on, et viha võib osade inimeste jaoks olla ka positiivne emotsioon, kusjuures mõnel juhul paigutasid küsitlusele vastajad viha korraga nii positiivse kui negatiivse emotsiooni kategooriasse (2001: 57–59). On arvatud, et viha võib pidada kasulikuks, kuna see võib aidata liikuda soovitud eesmärkide poole, ennast kehtestada või kätte maksta ülekohtu ja haavamise eest (Vainik 2005: 267–268). Käesoleva töö andmestiku metafoorsete lausetega osas ei tule see tendents peaaegu üldse esile. Sellist viha metafoorset kujutust, mis oleks seotud kasulikkusega, esines ainult kahes lauses. Lähtevaldkond ABILINE seostub selles andmestikus pigem halvaga: *viha pole hea abiline*, *vihast kantud maailmapilt* on pigem

negatiivne maailmapilt. Lause *Mitte pime sööst, vaid külm ja kaalutletud viha*, viimasel ajal nii tuttav kaaslane, pakkus mulle lahkelt oma tuge sisaldab selle uurimuse andmestikus ainsat abilisemetafooriga seostuvat väljendit, milles viha tähendust võib pidada positiivseks. Teine kasulikku viha kirjeldav lause seostus ravimimetafooriga: *Horvaatia rünnakutuus Davor Šuker teatas hiljem, et just Vogtsi sõnad süstisid tarvilikku viha*. Niisiis kujutati viha kui kasulikku emotsiooni käesoleva uurimuse andmestikus metafoorselt väga vähe. Küll aga on viha kasulikkust näha mittemetafoorsetes lausetes ning mõne metafoorse lause otseses osas. Eelkõige seostus see sporditeemaliste lausetega, milles *sportlik viha* on vajalik heade tulemuste saavutamiseks. Esines ka otseviiteid sellele, et *vahel on viha lausa vajalik*, kuigi enamasti ei olnud märgitud, mille jaoks see vajalik on. Lisaks kasutati ka väljendit *püha viha* (tervest korpusest 24 lauses), mis peaks tähendama, et viha on õiglane, kuna väljend on pärit piiblist, kus seda kasutati ainult Jumala kohta, kuid nende lausete puhul tundub, et tegemist on pigem piiblikeelest tavakeelde kinnistunud väljendiga, mida kasutatakse väga suure viha puhul. Kokkuvõttes võib öelda, et viha kujutamine millegi kasulikuna on *viha* sõna sisaldavates lausetes olemas, kuid seda ei väljendata peaaegu üldse metafoorselt. Võib ka oletada, et kuigi leidub arvamust, et viha võib olla produktiivne, ei väljendu see eriti suurel määral keeles.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö teoreetilise osa eesmärgiks oli tutvustada mõistemetafoorteooriat ning viise, kuidas mõistemetafoore empiiriliselt uuritud on. Mõistemetafooride uurimisel on meetodi valik määrava tähtsusega, uurimist raskendab asjaolu, et metafoorid ei ole seotud konkreetsete keeleväljenditega ega ka kindlate situatsioonidega, mis muudab representatiivse andmehulga hankimise väga keeruliseks. Tuleb arvestada, et introspektiivse uurimuse puhul ei ole võimalik tulemusi loendada, samuti võib olulist infot kõrvale jääda, katselises uurimuses aga võib uurimissituatsioon tulemusi mõjutada. Korpuslingvistiline uurimus annab kõige suuremad eeldused nende probleemide vältimiseks, kuid siiski jääb küsimus, mida korpuselt otsida. Metafoorse mustri analüüs on üks võimalik lahendus.

Empiirilise uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada enim esinevad viha metafoorsete mustrite lähtevaldkonnad ja analüüsida, kas metafoorsete mustrite põhjal saadud tulemused on sarnased varasemates käsitlustes esitatud tulemustega ning kas nende põhjal on võimalik teha üldistusi eesti keele viha metafooride kohta.

Uurimuse põhjal selgitati välja, et kõige rohkem esilduvad viha metafoorse vastendamise lähtevaldkonnad VEDELIK ja AINE KONTEINERIS. Neile järgnevad lähtevaldkonnad KOOREM, TULI/KUUM, PIMEDUS ja VARING. Kaks esimest lähtevaldkonda tulid olulistena välja ka Ene Vainiku ja Anneli Veldi 2006. aasta uurimusest, mille põhjal võib järeldada, et need on tõesti eestlaste viha metafoorses kujutuses esmased lähtevaldkonnad. Ka kõigi lähtevaldkondade peale kokku oli kõige esildavam kujutus, et viha on mingi aine. See tulemus on kooskõlas Haldur Õimu välja pakutud üldisema eestlaste viha mõistemetafooriga VIHA ON VEDELIK (SULETUD ANUMAS), MILLE JUURES TOIMUVAD RÕHKU SUURENDAVAD PROTSESSID.

Lähtevaldkonnad KOOREM ja PIMEDUS esindavad teist suuremat viha kontseptualiseerimise viisi, nimelt, et viha on miski, mis takistab või raskendab normaalset toimimist kas kaasaskantava raskusena, teele ette jääva takistusena või eksitajana.

Kolmas iseloomulik viha kujutamise viis ning ühtlasi see viha kujutuse osa, mida varasemates töödes pole välja toodud, on, et viha on midagi väljapoole suunatud või

lausa inimesest väljaspool asuvat. See kujutus seostus lähtevaldkondadega VARING, RELV, VASTANE ja RAVIM. Siin pole tegemist päris klassikalise emotsiooniga, kuna esile ei tooda mitte niivõrd seda, mida tunneb kogeja, vaid emotsiooni väljendusega seotud tulemust. Samas ei ole tegemist ka metonüümiaga, mille käigus viha väljendus emotsiooni endaga samastataks. Pigem on see viha kujutus kooskõlas Ene Vainiku magistritöös esitatud tähelepanekuga, et emotsioonid seostuvad eesti rahva teadvuses eelkõige väljendustegevustega ja kuuluvad sotsiaalpsühholoogia, mitte individuaalpsühholoogia valdkonda. Siiski tuleb aga tõdeda, et väljapoole suunatud viha kujutus on viha kui emotsiooni piirialal, kuna võib üheaegselt tähistada nii emotsiooni, selle väljendust, emotsioonist tingitud käitumist kui võib-olla isegi mingit muud abstraktset nähtust.

Viha metafoorse kujutamise juures ei pruugi piltlikkus laieneda viha kogejale. Analüüsitud metafoorsetest lausetest veerandis ei olnud üldse väljendatud, milline on viha kogeja. Ülejäänud juhtudest laienes piltlikkus kogejale vaid veidi rohkem kui kolmandikus. Kõige enam kujutati viha kogejat anumana, mille sees on viha. Anum võis olla viha täis või lausa vihast lõhkeda, kui rõhk liiga suureks paisus. Veel võidi viha kogejat näha looma, aine või täpsemalt vedelikuna.

Ene Vainiku uurimustes esitatud tulemus, et viha võidakse pidada ka positiivseks või vähemalt kasulikuks emotsiooniks, leidis kinnitust, aga ainult vähesel määral. Selle kohta ei ole kasutatud ühtegi metafoorset väljendusvahendit, kuid leidis väike hulk lauseid, milles viha siiski kasulikuna nimetati, eelkõige on see seotud sporditeemadega.

Kinnitust leidis ka küsimus, kas metafoorse mustri analüüsi abil on võimalik eesti keele viha metafooride kohta midagi uut välja selgitada. Tulemuseks on 13 uut metafoori lähtevaldkonda, mida varasemates uurimustes pole mainitud, sh VARING, RELV, PIMEDUS, HAIGUS, ÜLEM. Lisaks konkreetsetele lähtevaldkondadele paljastus ka üks laiem lähtevaldkondadeülene viha nägemise viis, väljapoole suunatud viha, mida varasemates töödes pole välja toodud. Uurimuse tulemusi varasemate käsitlustega võrreldes oli võimalik esitada tugevamaid väiteid eesti keele viha metafooride kohta. Leidis siiski ka paar väiksemat aspekti, mida metafoorse mustri analüüsiga tuvastada ei saa, kuid mis varasemas uurimuses nimetatud on. Eelkõige on see seotud viha metafoorsete ümberütlevate nimetustega, nagu *aur*, mis sõnaga *viha* reeglina ühes

lauses ei esine. See ei ole aga suur puudujääk, kuna ühtegi olulist lähtevaldkonda seetõttu tuvastamata ei jäänud, rääkimata üldisematest viha kujutamise mustritest, mis on lähtevaldkonnaülesed.

Üldiselt võib öelda, et korpuslingvistikat võiks metafooride uurimisel rohkem kasutada, kuna sel juhul võib kindel olla, et uurimissituatsioon töö tulemusi ei mõjuta. Kas metafoorse mustri analüüs selleks alati kõige parem viis oleks, peavad selgitama edasised uurimused. Kindlasti oleks huvitav uurida, kas see meetod peale emotsioonimetafooride ka teiste valdkondade uurimiseks sobib. Võiks arvata, et see ei ole iga valdkonna puhul nii lihtne, kuna selgeid valdkonda defineerivaid sõnu, nagu on emotsiooninimed, ei pruugi alati leiduda. Või teistpidi, kui leidub selge kokkuvõtlik sõna, ei pruugi selle kasutus igapäevakeeles olla nii tihe, et selle kaudu kõiki võimalikke mõistemetafoore üles leida. Üks võimalik edasine eesmärk võikski olla välja selgitada korpuspõhise eesti keele metafooride uurimise võimalused ja piirid.

Uurimist peaks kindlasti jätkama ka teiste emotsioonimetafooride alal, et leida lähtevaldkonnad, mida eesti keeles mitme emotsiooni kohta kasutatakse, ning spetsiifilised lähtevaldkonnad ühe emotsiooni jaoks. Lõplik eesmärk võiks olla koostada üldine eesti keele emotsioonimetafooride kujutuse süsteem.

Kirjandus

- Algvere, Kristel. 2011. Mõtlemise väljendamisest keeles. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Allik, Jüri (1997) Eesti keele emotsioone väljendava sõnavara tähendus. Psühholoogia lihtsusest. Tartu Ülikooli kirjastus. lk 39–64, 131-150.
- Dignan, Alice. 1999. Corpus-based research into metaphor. – Researching and applying metaphor. Toim L.Cameron, G. Low. Cambridge: Cambridge University Press, lk 177–199.
- Erelt, Mati; Erelt, Tiit; Veldi, Enn. 2003. Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Geeraerts, Dirk. 2007. Looking back at anger. Cultural traditions and metaphorical patterns. – Words and Other Wonders. Toim D. Geeraerts, R. Dirven, J. R. Taylor, R. W. Langacker. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, lk 227–251.
- Kövecses, Zoltán. 1998. Are there any emotion-specific metaphors? – Speaking of Emotions. Conceptualization and Expression. Toim. A. Athanasiadou, E. Tabaskowska. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, lk 127–151.
- Kövecses, Zoltán. 2000. Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2010. Metaphor: A Practical Introduction. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 2011. Metafoorid, mille järgi me elame. Tõlk E. Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Lotman, Mihhail. 2011. Metafoorid ja elu. – Metafoorid, mille järgi me elame. Lakoff, George, Johnson, Mark. Tõlk E. Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 7–24.

- Plutchik, Robert. 1994. *The Psychology and Biology of Emotion*. New York: Harper and Collins.
- Pragglejaz Group. 2007. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol* nr 22, lk 1–39.
- Reddy, Michael J. 1980. The Conduit Metaphor – A Case of Frame Conflict in Our Language about Language. – *Metaphor and Thought*. Toim. A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, lk 284–324.
- Steen, G.J., Biernacka, E.A., Dorst, A.G., Kaal, A.A., Lopez-Rodriguez, I., Pasma, T. 2010. Pragglejaz in practice: Finding metaphorically used words in natural discourse. – *Researching and Applying Metaphor in the Real World*. Toim. G. Low, L. Cameron, A. Deignan, Z. Todd. Amsterdam: John Benjamins, lk 165–184.
- Stefanowitsch, Anatol. 2004. HAPPINESS in English and German: A metaphorical-pattern analysis. – *Language, Culture and Mind*. Toim M. Achard, S. Kemmer. Stanford: CSLI Publications, lk 137–149.
- Stefanowitsch, Anatol. 2006. Words and their metaphors: A corpus-based approach. – http://www-user.uni-remen.de/~anatol/docs/ms_wordsmetaphor.pdf
- Stefanowitsch, Anatol. 2007a. Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. – *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy*. Toim A. Stefanowitsch, S. Th. Gries. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, lk 1–16.
- Stefanowitsch, Anatol. 2007b. Words and their metaphors: A corpus-based approach. – *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Toim A. Stefanowitsch, S. Th. Gries. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, lk 63–105.
- Sutrop, Urmas. 2000. Basic Terms and Basic Vocabulary. – *Estonian: Typological Studies IV*. Tartu: tartu Ülikooli Kirjastus, lk 118–145.

- Vainik, Ene. 2001. Eestlaste emotsioonisõnavara. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool. Internetis: <http://www.eki.ee/teemad/emotsioon>
- Vainik, Ene. 2002. Kas eestlased on "kuumaverelised"? Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 47, lk 63–86.
- Vainik, Ene; Orav, Heili. 2005. Tee tööd ja näe vaeva, ... aga ikka oled vihane. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 257–277.
- Vainik, Ene; Velt, Anneli. 2006. Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 104–121.
- Wierzbicka, Anna. 1998. „Sadness“ and „anger“ in Russian: The non-universality of the so-called „basic human emotions“. – Speaking of Emotions: Conceptualization and Expression. Toim. A. Athanasiadou, E. Tabakowska. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, lk 3–28.
- Õim, Haldur. 1999. How to portray emotions? – Estonian: Typological Studies III. Toim. M. Ereht. Tartu: Tartu Ülikool, lk 231–252.

Summary

Corpus-based research of anger metaphors

The first two paragraphs provide an overview of conceptual metaphor theory and different approaches that have been taken in terms of the methods of researching conceptual metaphors.

A corpus study was carried out using a method called the metaphorical pattern analysis, proposed by Anatol Stefanowitsch (2007a). The method is explained in detail in the second paragraph. The lemma *viha* was used as a search word in the Mixed corpus of Estonian and 1500 sentences were retrieved, equally representing fiction, newspaper texts and new media. The 466 sentences that contained a metaphor for anger were analyzed in order to find the most common source domains used and generalize over the whole concept of anger in Estonian. An additional aim was to discover, whether the corpus research method of metaphorical pattern analysis would yield any different results from those proposed by previous researchers in this field.

It was discovered, that the most frequently used source domains of anger metaphors in Estonian are LIQUID and SUBSTANCE (IN A CONTAINER), which correlates with the results of prior research (Vainik, Velt 2006). Some other common source domains were BURDEN, FIRE, AVALANCHE and DARKNESS. Altogether thirteen new source domains were revealed via metaphorical pattern analysis in addition to those posited before, including AVALANCHE, WEAPON, DARKNESS, SICKNESS and SUPERIOR.

An outcome not established in previous research was that in Estonian anger can be seen as something that lies outside the experiencer or is directed outside, and thus something that influences other people firsthand, whereas the experiencer himself is shunned in the expression, e.g. the metaphor ANGER IS AVALANCHE includes expressions that could be translated as *he pulled her anger upon himself* or *to escape from under someone's anger*. Note, that the word *anger* is not really a suitable translation equivalent, since it does not carry the same outward-directed meaning as Estonian *viha*.

Generalizing across source domains, one could conclude that Estonians see anger mostly in three broad ways: firstly, as a liquid in a container, undergoing some kinds of

processes, secondly, as something that burdens or obstructs normal living, and thirdly, as something that lies or is directed outside the experiencer and can thus not be taken as a typical case of emotion. Hence, anger in Estonian can mean emotion, the expression of it, behaviour governed by it or even some other abstract entity.

In most metaphors of anger the figurativeness does not include the experiencer. In the cases where it does, the most common conceptual metaphor is EXPERIENCER IS CONTAINER, others include EXPERIENCER IS AN ANIMAL, EXPERIENCER IS A SUBSTANCE and EXPERIENCER IS A LIQUID.

The corpus-based method of metaphorical pattern analysis has proved successful in researching Estonian anger metaphors, and it would be useful for the research of all emotion metaphors in Estonian. Whether this method would be suitable for the study of other domains beside emotions must be discovered through successive research.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Margot Möller
(sünnikuupäev: 14.08.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Korpuspõhine viha metafooride uurimine“,

mille juhendaja on Ann Veismann,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.05.2013

Margot Möller _____